

ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА ЛЕКСИКИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ Й ЛІКУВАЛЬНОЇ МАГІЇ КІРОВОГРАДСЬКОЇ

Анотація. У статті проілюстровано лексичний і фразеологічний матеріал, який увійшов до «Словника лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини», укладеного автором публікації. Охарактеризовано основні принципи структури лексикографічних статей.

Ключові слова: реєстрове слово, паспортизація, дублет, лексикалізована сполука.

Summary. The lexical and phraseological material that is a part of the lexical and phraseological material of Kirovohrad region, compiled by the author of the publication is considered in the article. The main principles of the lexicographical items structure described in the article under consideration.

Key words: doublet, passport system, registry word, word combination.

Протягом останніх років активізувалося вивчення словникового складу говорів різних етнічно-мовних територій. З'явилося чимало як загальних, так і тематичних лексикографічних праць. Досить активно досліджувалися поліські [1, 7, 10, 13, 14, 15], гуцульські [9, 11, 17], східнословобожанські [4, 20, 21], нижньонадніпрянські [22, 23], бойківські [16], буковинські [19] та інші говірки [2, 5, 6, 12, 18]. Словників народно-розмовної лексики Кіровоградщини лише два [3, 8].

Мета цієї розвідки полягає у висвітленні основних принципів укладання лексикографічних статей «Словника лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини» [3]. Окреслена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) проілюструвати лексичний і фразеологічний матеріал, який увійшов до Словника; 2) охарактеризувати основні принципи укладання лексикографічних статей.

Словник охоплює 7 146 лексем і сталих сполук та їхніх варіантів, серед яких значна частина вводиться в науковий обіг вперше. Основне призначення Словника – зібрати лексику народної медицини й лікувальної магії та подати її значення. Видання не може слугувати довідником з орфографії та акцентології, оскільки всі лексичні одиниці графічно зафіксовано відповідно до вживання в локальних говірках або до індивідуального мовлення респондентів, напр.: *фонáр, хвонáр*.

У Словнику зібрано народно-медичну й лікувально-магічну лексику та складні одиниці у формі лексикалізованих сполук, словосполучень, фразеологізованих виразів з таким значенням, що функціонують на території сучасної Кіровоградщини. Для зручності різноструктурні одиниці з медичною семантикою позначаються узагальнюючим терміном «лексика». Матеріал словника становлять: 1) споконвічно медичні слова, до яких належать терміни тільки з медичним значенням, напр.: *чиряк, пухліна*; 2) слова з інших сфер використання, які набули медичного значення і вживаються з ним, напр.: *соняшники, грéчка, пісо́к*; 3) лексикалізовані сполуки, словосполучення й фразеологізовані звороти з такими компонентами й значеннями, напр.: *і гóлосу не відтягне, вуха позакладало*. Незалежно від

семантичної структури всі одиниці подано у Словнику тільки з медичним значенням.

Кожну словникову статтю побудовано за таким принципом.

– Усі одиниці розміщено в алфавітному порядку; якщо вони виражені лексикалізованою сполукою, словосполученням, фразеологічним зворотом, реченням, то порядок розміщення визначається за першою лексемою.

– Реєстрове слово з акцентом; граматичні ознаки (при наявності), набрано курсивом, напр.: *бездéтка ж*.

– Після вказівки граматичних категорій в лапках подано значення медичних і лікувально-магічних термінів, напр.: *бездéтка ж.*, «жінка, яка внаслідок хвороб репродуктивних органів або їх відсутності не може мати власних дітей».

– У лексикалізованих сполуках, словосполученнях і фразеологізованих зворотах значення подано відразу після них, напр.: *не вставáти з лі́жка* «бути позбавленому можливості самостійно пересуватися у просторі, обслуговувати себе внаслідок хвороби, травми тощо»; *сі́льно хвóрий* «який має небезпечну хворобу, травму, що загрожує ускладненням або смертю (про людину)».

– При наявності декількох значень усі зафіксовано окремо з відповідною нумерацією і паспортизацією, напр.: *ва́дженний -а, -е* 1. «який має ваду»; сс. Мрн, Рсс, смт В. Вск Млв р-ну; с. Кнж, м. Нвм Нвм р-ну; с. Глд, смт Нвк Нвк р-ну (МЕ, 2003); 2. «якого зурочили»; с. Сфв Кмп р-ну; с. Сбт, м. Знм Знм р-ну; с. Трн Дбрв р-ну; с. Фдр Свт р-ну; сс. Клн, Гнн Нвр р-ну; с. Йсп Улн р-ну; с. Жкч, м. Гйв Гйв р-ну; смт Влш Влш р-ну (Анк., МЕ, 2003–2004).

– Значення досліджуваних одиниць подано відповідно до того, як вони вживаються у певній місцевості: при їх формулюванні здійснювалася орієнтація на пояснення респондентів.

– Паспортизацію медичної лексики розміщено за значенням, напр.: *бездéтка ж.*, «жінка, яка внаслідок хвороб репродуктивних органів або їх відсутності не може мати власних дітей» смт Дбрв Дбрв р-ну.

– Якщо якусь одиницю народної медицини й лікувальної магії зафіксовано у більшості населених

пунктів Кіровоградщини, то замість їх переліку вказано ремарка «весь ареал». Напр.: *залікувати док.*, 1. «загоїти рану, виразку тощо»; весь ареал (Анк., МЕ, 2003–2006); 2. «довести людину до важкого стану або смерті неправильним лікуванням»; сс. Цвт, Пдл Олв р-ну; с. Скл, м. Крв Крв р-ну (МЕ, 2003).

– Джерела матеріалу й рік його фіксації подано за паспортизацією у круглих дужках, напр.: *бездетка ж.*, «жінка, яка внаслідок хвороб репродуктивних органів або їх відсутності не може мати власних дітей»; смт Дбрв Дбрв р-ну (МЕ, 2004)

– Основну масу зібраних одиниць становлять іменники, прикметники, дієприкметники, дієслова; прислівники вживаються спорадично. Порівняно велику частину народної медичної лексики становлять лексикалізовані сполуки, синтаксичні сполучення, фразеологізовані звороти. Основні граматичні ознаки вказано для іменників, прикметників, дієслів.

– Іменники здебільшого подано у називному відмінку однини, після якого наводиться рід, напр.: *волося ч., латка ж., боткіно с., затинака сп.*

– Якщо іменник вживається тільки у множині, то в реєстровому слові його зафіксовано у множині, напр.: *волякі мн.*

– Якщо частіше у множині, ніж в однині, то після реєстрового слова у круглих дужках його подано у формі однини, після нього вказується рід, напр.: *зядні мн. (одн. – зядень ч.)*

– Прикметники зафіксовано у початковій формі – називний відмінок однини чоловічого роду, після них вказуються родові закінчення, найчастіше *-а, -е*, напр.: *винижений -а, -е; без'язикий -а, -е*.

– Спорадично у прикметників трапляється нульове закінчення для чоловічого роду й *-а, -е (о)* для жіночого та середнього, напр.: *моришав -а, -е (о)*.

– Дієслова подано в тому виді, в якому вони вживаються у локальних говірках. Якщо зафіксовано і доконаний, і недоконаний вид, то у Словнику дієслово подається переважно в одному – доконаному, напр.: *акаркати док.*, оскільки видове значення не впливає на семантику слова.

– В окремих випадках (постійність дії тощо) – в недоконаному, напр.: *косити недок., баяти недок.*

– Спорадично дієслова подано і в доконаному, і в недоконаному виді. Це робиться в тому випадку, якщо з видовою зміною дієслово змінює семантичне значення, напр.: *убиватися недок.*, «страждати, тужити за кимсь або чимось»; *убитися док.*, «умерти внаслідок удару об щось»; *гинути недок.*, «мати відхилення у функціонуванні органів, частин тіла, внаслідок яких виникають неприємні больові відчуття»; *загинути док.* «умерти внаслідок нещасного випадку, на війні тощо».

– Невелику групу дієслів зафіксовано від респондентів у безособовій формі, у цьому випадку вказується вид і форма, напр.: *відібрало док., безос.; пороблено док., безос.*

– У поодиноких випадках вид дієслів не вказано, оскільки під час збору матеріалу його не було зафіксовано, а самочинно встановити не припустимо, напр.: *бабувам, полуудети*.

– Називається морфологічна належність прислівників і предикативних слів. Якщо слово залежно від контексту може виступати і прислівником, і предикативним словом, то це вказується, напр.: *погано прс, пред. сл.*

– Інші одиниці мають найрізноманітніші форми, напр.: словосполучення *букет хвороб*; лексикалізовані сполуки *не в сілі*; фразеологізми *десятої клепки не хватяє*; прості речення *при частому горі прийдуть і болі*; складні безсполучникові *перетягнеться поясом – вітер зламає*; складносурядні *хворий лікується, а здоровий біситься*; складнопідрядні *помірно спати, помірно їсти, горілку не пити, тоді й оченята будуть довго служити*. До цих одиниць не завжди чітко можна підібрати термін, тому граматичні категорії було визначено лише в словах.

– Фонетичні дублети подано в різних словникових статтях зі взаємним посиланням, напр.: *заговір ч.*, «усталена словесна формула, яку використовують при насланні або зніманні порчі»; весь ареал (МЕ, 2003–2006); *заговір ч.*, «те саме, що *заговір*»; сс. Клц, Клн, Скл, м. Крв Крв р-ну; м. Знм Знм р-ну; сс. Флк, Брт, м. Длн Длн р-ну; с. Ччл, смт Птр Птр р-ну (МЕ, 2003); *заговір ч.*, «те саме, що *заговір*»; с. Злн Млв р-ну (МЕ, 2003).

– Акцентні дублети об'єднано в одному реєстровому слові з постановкою наголосу на різних складах, напр.: *зага*.

– Ареали поширення акцентних дублетів подано окремо, напр.: *зага ж.*, «те саме, що *згага*»; *зага* – с. Івн Птр р-ну; сс. Гбв, Чрв Кмп р-ну; с. Ант Длн р-ну; с. Збк Онф р-ну (МЕ, 2003); *зага* – сс. Инг, Жвт Уст р-ну; с. Кнж Нвм р-ну; с. Ссв, смт Кмп Кмп р-ну (МЕ, 2003).

– Щоб запобігти повторенню того самого матеріалу, у статтях з аналогічним значенням введено систему посилань. У випадку повної синонімії значення вказано лише у літературній або найпоширенішій на Кіровоградщині лексемі, а в інших застосовано ремарку «те саме, що...». Напр.: *слітий -а, -е* «який частково або цілком позбавлений можливості бачити (про людину, орган зору)»; весь ареал (Анк., МЕ, 2003–2006); *беззрачен -а, -е* «те саме, що *слітий*»; с. Нвд Влш р-ну; сс. Мрт, Кнж Нвм р-ну (МЕ, 2004).

– Для заощадження місця у Словнику застосовано скорочення та умовні позначки, які також вживаються і в цій розвідці. Їх список подано нижче.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в укладанні на базі цього Словника нової лексикографічної праці, структурованої за ідеографічним принципом організації матеріалу.

Умовні скорочення:

анк. – анкета; безос. – безособове; док. – доконаний вид; ж. – жіночий рід; м. – місто; МЕ – місцева експедиція; мн. – множина; недок. – недоконаний вид; прс – прислівник; пред. сл. – предикативне слово; р-н – район; с. – село; середній рід; смт – селище міського типу; сп. – спільний рід; сс. – села; ч. – чоловічий рід.

Список скорочень обстежених населених пунктів

с. Ант Длн р-ну – с. Антонівка Долинського р-ну; с. Брт Длн р-ну – с. Братолюбівка Долинського р-ну; смт В. Вск Млв р-ну – смт Велика Виска Маловисківського р-ну; смт Влш Влш р-ну – смт Вільшанка Вільшанського р-ну; с. Гбв Кмп р-ну – с. Губівка Компаніївського р-ну; м. Гйв Гйв р-ну – м. Гайворон Гайворонівського р-ну; с. Глд Нвк р-ну – с. Глодоси Новоукраїнського р-ну; с. Гнн Нвр р-ну – с. Ганнівка Новоархангельського р-ну; смт Дбрв Дбрв р-ну – смт Добровеличківка Добровеличківського р-ну; м. Длн Длн р-ну – м. Долинська Долинського р-ну; с. Жвт Уст р-ну – с. Жовтневе Устинівського р-ну; с. Жкч Гйв р-ну – с. Жакчик Гайворонівського р-ну; с. Збк Онф р-ну – с. Зибкове Онуфріївського р-ну; с. Злн Млв р-ну – с. Злинка Маловисківського р-ну; м. Знм Знм р-ну – м. Знам'янка Знам'янського р-ну; с. Івн Птр р-ну – с. Іванівка Петрівського р-ну; с. Інг Уст р-ну – с. Інгульське Устинівського р-ну; с. Йсп Улн р-ну – с. Йосипівка Ульянівського р-ну; с. Клн, Крв р-ну – с. Калинівка Кіровоградського р-ну; с. Клн Нвр р-ну – с. Кальніболота Новоархангельського р-ну; с. Клц Крв р-ну – с. Клиніці Кіровоградського р-ну; с. Кнж Нвм р-ну – с. Каніж Новомиргородського р-ну; смт Кмп Кмп р-ну – смт Компаніївка Компаніївського р-ну; м. Крв – м. Кіровоград; с. Мрн Млв р-ну – с. Мар'янівка Маловисківського р-ну; с. Мрт Нвм р-ну – с. Мартоноша Новомиргородського р-ну; с. Нвд Дбрв р-ну – с. Новодобрянкa Добровеличківського р-ну; смт Нвк Нвк р-ну – м. Новоукраїнка Новоукраїнського р-ну; м. Нвм Нвм р-ну – м. Новомиргород Новомиргородського р-ну; с. Пдл Олв р-ну – с. Підлісне Олександрівського р-ну; смт Птр Птр р-ну – смт Петрове Петрівського р-ну; с. Рсс Млв р-ну – с. Рассоховатка Маловисківського р-ну; с. Сбт Знм р-ну – Суботці Знам'янського р-ну; с. Скл Крв р-ну – с. Соколівка Кіровоградського р-ну; с. Ссв Кмп р-ну – с. Сасівка Компаніївського р-ну; с. Сфв Кмп р-ну – с. Софіївка Компаніївського р-ну; с. Трн Дбрв р-ну – с. Трояни Добровеличківського р-ну; с. Фдр Свт р-ну – с. Федірки Світловодського р-ну; с. Флк Длн р-ну – с. Фальково Долинського р-ну; сс. Цвт Олв р-ну – с. Цвітне Олександрівського р-ну; с. Чрв Кмп р-ну – с. Червоновершка Компаніївського р-ну; с. Ччл Птр р-ну – с. Чечеліївка Петрівського р-ну.

Література

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2-х т. – Луцьк, 2000.
2. Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. – Харків, 1960. – Вип. I. – 107 с.
3. Вікторіна О.М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини. – Кіровоград: Центрально-Українське вид-во, 2006. – 436 с.
4. Глуховцева К., Леснова В., Ніколаєнко І., Терновська Т., Ужченко В. Словник українських східнолужанських говірок. – Луганськ: ЛДПУ, 2002. – 234 с.
5. Горбач О. Діалектний словник північно-добружанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі. – Мюнхен, 1968. – 44 с.
6. Горбач О. Діалектний словник північно-добружанської говірки с. Муругиль над Дунаєм // Записки Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. – Т. 185. – Нью-Йорк; Париж; Торонто. – 1969. – С. 59–83.
7. Гримашкевич Г.І. Словник назв одягу та взуття східно-поліських сусідніх говірок. – Житомир, 2002. – 184 с.
8. Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – Київ – Кіровоград: РВГІЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
9. Гуцульські говірки. Короткий словник. Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
10. Доброльожа Г.М. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. – К.: Волинь, 1997. – 53 с.
11. Єдлінська У.Я., Закревська Я.В., Керста Р.Й. Словник гуцульських говірок // Гуцульщина. Лінгвістичні етюди / Редкол.: Я.Закревська (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 90–270.
12. Лисенко П.С. Словник специфічної лексики правобережної Черкащини // Лексикографічний бюлетень. – К., 1958. – Вип. VI. – С. 5–21.
13. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К.: Наук. думка, 1974. – 260 с.
14. Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. – К., 1985. – 312 с.
15. Никончук М.В., Никончук О.М., Мойсієнко В.М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. – Житомир, 2001. – 147 с.
16. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. – К., 1984.
17. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. – 266 с.

18. Сизько А.Г. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. – Д., 1990. – 99 с.
19. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
20. Словник східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Тернавська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
21. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східно-слобожанських і степових говірок Донбасу. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 348 с.
22. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4-х т. – Запоріжжя, 1992.
23. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.